

Església del Sagrat Cor de Jesús
▼
MOSTRA ETNOGRÀFICA del TOC DE CAMPANES.
▼
Sentir la veu del passat.
EL LLENGUATGE DE LES CAMPANES.
So i Sentit.

Imatge de l'Església del Sagrat Cor de Jesús del Poble Nou cap a l'any 1930.

MOSTRA ETNOGRÀFICA DELS TOCS DE CAMPANA.

Església del Sagrat Cor de Jesús del Poble Nou. BCN.

Diumenge 19 de Juny de 2016

Placeta davant l'Església Sagrat Cor.

c./ Pere IV, 398, Poble Nou, BCN.

Hora: 10,30. **PRESENTACIÓ DE L'ACTE.** Patrimoni Material.

Hora: 11,00. **TOC DE CAMPANES.** Patrimoni Immaterial.

Acte públic de suport social per a la recuperació, documentació i preservació del patrimoni immaterial del toc de campanes com a mitjà de comunicació tradicional des de l'edat mitjana i que en l'actualitat està en greu perill de desaparició.

Documents de recerca
<MEMÒRIA ETNOLÒGICA - AGER COGNITIVUM>
(Ager Cognitivum -del llatí- Camps de Coneixement)
◆
FONS DOCUMENTAL ETNOGRÀFIC
◆
LABORATORI DE RECERCA DEL PENSAMENT CREATIU
Institut Català d'Antropologia

1./ CAMPANES I CAMPANARS: ¹

Si mirem els diccionaris, aquests ens posen les definicions del que són els campanars i les campanes. D'aquestes últimes que també s'anomenen *-signum, nola, clocca (de cloquer)*- trobem la següent definició: es diu campana a l'instrument de percussió de metall, generalment de bronze i que té la forma d'un vas rodó d'amplària creixent devers la boca, el qual va suspès boca avall i sona quan les parets són percutides per un batall a l'interior o per un martell de l'exterior. La definició de campanar és la següent: torre d'una església o extrem superior d'un edifici on hi ha suspeses les campanes.

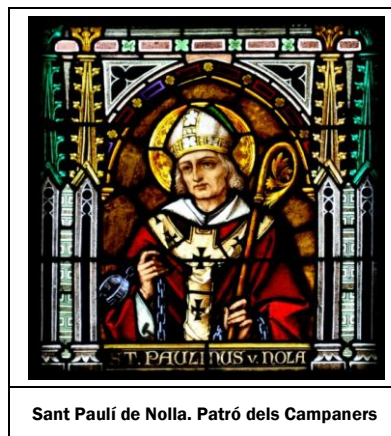
Primers referents en les cultures i llurs finalitats. La campana es troba ja en totes les civilitzacions antigues a partir de les d'Orient Mitjà. Ha estat utilitzat al llarg de la seva història per a senyals culturals, festives, de dol, de perill, de les hores, de convocatòria, etc.

També cal fixar-se que les campanes no es crearen per una finalitat exclusiva musical malgrat que es donen concerts de campanes en alguna ciutat europea (àdhuc a Barcelona l'any 1998) però sempre és una excepció. En aquest últim aspecte podríem considerar el "carilló". Referent als campanars, cal dir que hem considerat com a primers exemplars els de Sant Apol·linar el Nou, Sant Apol·linar in Classe i Sant Francesc, tots ells a Ravenna (Itàlia).

2./ LES CAMPANES LITÚRGIQUES.

A occident ja és conegut aquest atuell de culte al segle VI, i no només com a campana de mà, sinó també com a campana suspesa. Vers l'any 800 eren esteses arreu les campanes pel servei del culte diví, fins i tot a les petites esglésies. A l'orient hi entraren al segle IX, essent limitat el seu ús litúrgic i no podent arribar a substituir, ni fins avui, l'antic *semantron*.

En els seus inicis les campanes no tenien cap forma i eren petites; sovint tenien quatre o vuit cares. En temps més antics estaven formades per làmines de ferro o de coure tallades; al segle IX n'hi havia de fosa (*vasa fusilia*) i de preparades a la farga (*vasa productilia*). Més tard totes les campanes eren de fosa. Al segle XI ja eren nombroses a moltes esglésies, entrant el costum de donar-los un nom per tal de distingir-les.

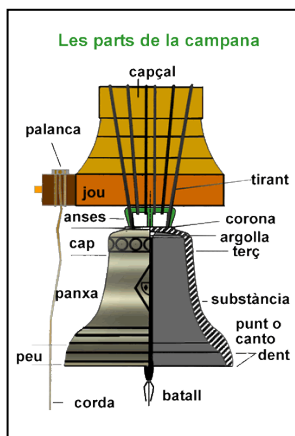
Els noms de les campanes es prenen del sant a qui eren dedicades, del nom del que les pagava, del fi especial al qual se les destinava o d'alguna especialitat de la camparia (*pretiosa, gloriosa, cantabona*, etc).

El ritu de la benedicció de les campanes pot seguir fins al segle VIII. Aquest ritu, però, era molt senzill en els seus inicis i el seu ús es generalitzà a poc a poc. La significació litúrgica de la campana està compresa sovint en la inscripció que porta. Les campanes, que per raó de la benedicció han esdevingut objectes sagrats (*res sacrae*), no poden servir a finalitats profanes sense el consentiment exprés o tàcit del bisbe.

Fins aquí algunes generalitats sobre les campanes. Hi havia dins l'església un ofici o servei litúrgic que s'anomenava "ordre menor de l'ostiarat". Qui el rebia se li encarregava el ministeri de convocar els fidels tocant les campanes; es feia el ritu posant-li a la mà la corda de tocar les campanes o tocant una petita campaneta.

¹ CAMPANES I CAMPANARS. Documentació extreta del document: Els campanars i llurs campanes de Santa Maria del Mar i de la catedral de Barcelona. (Notes històriques). © autor del llibre i Arxiu Diocesà de Barcelona. Per J. M. MARTÍ BONET. Canonge. 25 de gener de 2013. Santa Maria del Mar de Barcelona. Autoedició 11-II-2013. Dipòsit i distribució: Arxiu Diocesà de Barcelona i Museu Diocesà de Barcelona.

3./ CAMPANERS, L'OFICI PERDUT. ²

Els campaners han existit des que es va fer la primera campana. Al principi, el campaner era la persona que feia la campana i que a més la tocava. Però, a poc a poc, a mesura que els treballs s'anaven especialitzant, aquestes dues feines es van separar: d'una banda, hi havia els qui fabricaven les campanes, de l'altra, els qui les tocaven, que van ser els qui, finalment, es van quedar el nom de campaners.

Els fabricants de campanes treballaven generalment en foneria i feien, a més, canons i estris de cuina, tot i que això també va anar canviant i alguns van acabar especialitzant-se a construir solament campanes.

El de campaner va ser un ofici que es va convertir en gremial al segle XVI i generalment era un ofici familiar, és a dir, saber tocar les campanes era un art que passava de pares a fills durant generacions. O més ben dit, de "mares" a fills, perquè les dones dels campaners no solament acompanyaven els seus marits en el moment de tocar les campanes, sinó que eren les encarregades de passar aquest art a les noves generacions. En alguns casos, el campaner podia ser també el sagristà de l'església.

Algú recorda un campaner famós? Què me'n dieu de Quasimodo, el campaner geperut de Notre Dame a Paris, o de Josafat, el campaner de la catedral de Girona a la novel·la del mateix nom de Prudenci Bertrana (nascut a Tordera).

Amb el temps, l'ofici de campaner s'ha anat perdent com a conseqüència de l'electrificació de les campanes i, avui en dia, la majoria sonen gràcies a uns electroimants controlats per un rellotge que els fa colpejar les campanes a un ritme i a unes hores determinades.

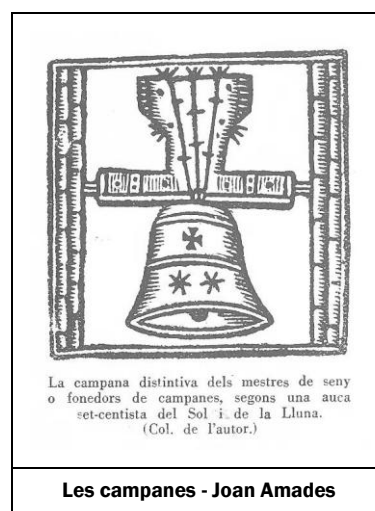
Tot i això, en alguns campanars del nostre país encara hi ha gent que toca les campanes a mà, esforçant-se perquè l'art de tocar les campanes no caigui en l'oblit.

4./ LES CAMPANES. L'origen :

Va ser a l'orient, a la Xina, on es van trobar les campanes més antigues, datades del segle XII a.C

Per als xinesos, les campanes es relacionen amb el tro i representen l'harmonia de l'univers. A l'Índia, en canvi, simbolitzen l'oïda i el so que aquesta percep. Als països islàmics el so de la campana simbolitza les revelacions d'Alah als homes.

Des del principi del segle XIV, els constructors de campanes segueixen la mateixa regla a l'hora de construir-les: la seva alçada, sense la corona, ha de ser el 80% del seu diàmetre i la alçada amb la corona ha de ser igual al seu diàmetre. Quant al material amb què es fan les campanes, cal dir que ha de ser el bronze, però no pas un bronze qualsevol, sinó un que sigui fet amb el 80% de coure i el 20% d'estany (recordeu que el bronze és un metall fet gràcies a l'aliatge de coure i estany), tot i que a vegades hi posaven també plom. L'única part de la campana que no és de bronze és el batall, que és fet de ferro forjat i que ha de tenir forma de pera.

La campana distintiva dels mestres de seny o fonadors de campanes, segons una auca set-centista del Sol i de la Lluna. (Col. de l'autor.)

Les campanes - Joan Amades

Encara que en un principi no feia falta que les campanes fossin afinades, perquè l'objectiu era que se sentissin com més lluny millor, amb el pas del temps cada cop es va donar més importància a l'afinació. Per a aconseguir diferents tipus de sons, cal anar traient material de l'interior de la campana i d'uns llocs concrets amb molta cura, perquè si se'n treu massa després no se n'hi pot tornar a afegir.

² CAMPANERS, L'OFICI PERDUT. Text extret del document: Maresme. Els nostres campanars. Enllaç: <http://www.xtec.cat/maresme/Campanars/presenta.htm>

5./ HORAS CANÓNICAS

Primitiu sistema regulador del temps social en franges de tres hores consecutives. Aquest sistema en certa forma continua vigent en la nostra societat. Les hores canòniques són una divisió del temps emprada durant l'Edat Mitjana en la majoria de les regions cristianes d'Europa, i que seguia el ritme dels resos religiosos dels monestirs.

Cadascuna de les hores indica una part de l'Ofici diví (avui denominat litúrgia de les hores), és a dir, el conjunt d'oracions pertinent a aquesta part del dia.

ORIGEN DEL SISTEMA HORARI.

Sant Benet ³, fundador de l'ordre dels Benedictins va denominar a aquestes hores de res "hores canòniques", i així es faria des del segle VI; el seu nom prové de les ordres i normes o cànons de l'Església del medievo. Durant aquesta època es va organitzar el sistema d'hores centralitzant el seu ús principalment en els monestirs benedictins.

La divisió del dia en set parts té el seu origen en el Llibre dels Salms de la Bíblia, en el qual es llegeix: "Set vegades al dia et lloaré", i també es llegeix "a mitjanit em llevava a lloar-vos". D'aquí es pot veure que hi ha una agrupació de les set hores canòniques dels Oficis diürns i així mateix els Oficis nocturns, que al seu torn es reparteixen en tres guàrdies o vigílies, denominades Maitines.

Cada setmana els monjos havien de resar el saltiri íntegre (és a dir, els 150 salms). En la seva regla, Sant Benet recomana als seus monjos que durant els viatges no deixin passar el res de les hores d'oració.

DIVISIONS DE LES HORES.

Les hores es poden dividir al seu torn en dues categories atenent al seu caràcter d'Ofici:

HORES MAJORS, és a dir, les MAITINES, els LAUDES i les VESPRES, en què era preceptiu que tota la comunitat es reunís a l'església.

HORES MENORS que corresponen a la PRIMA, la TÈRCIA, la SEXTA i la NONA. Segons la regla benedictina no era obligació en aquestes hores menors acudir a l'església, sinó que, en escoltar la campana, els monjos interrompien la feina de casa i es posaven a pregar immediatament al lloc en el qual es trobaven.

Hi ha una altra divisió de les hores canòniques segons la part del dia a la qual corresponguin o nocturnes. Es consideraven hores diürnes les de Prima, Tèrcia, Sexta i Nona, i nocturnes les altres.

ELS INSTRUMENTS DE MESURA DEL TEMPS.

Els instruments encarregats d'indicar aquest tipus d'hores són els rellotges de peu, rellotge de missa i de vegades la intuïció de l'Abat del monestir que indicava mitjançant ordres precises toc de campanes per fer saber als monjos l'estat de transició entre les hores.

Per a la indicació del temps es podia també emprar instruments com ara la clepsidra (o rellotge d'aigua) o el rellotge de sol. Sobre aquests últims instruments solars es pot dir que existeixen variants molt interessants conegudes com a rellotge de missa i que es poden veure a les parets d'algunes Esglésies i convents de l'època.

Aquests intervals de durada, denominats de vegades com a TEMPS DE DÉU, consistien a dividir l'arc diürn del Sol en aproximadament 8 parts de 3 hores cadascuna, marcades per les campanades de les esglésies o els monestirs.

³ Benet de Núrsia (Núrsia, 480-Montecassino, 21 de març de 547) va ser un prevere i religiós cristià, considerat l'iniciador de la vida monàstica a Occident. Fundador de l'ordre Benedictina.

6./ OBJECTIUS DE LA MOSTRA ETNOGRÀFICA.

TOC DE CAMPANES

Sentir la veu del passat. EL LLENGUATGE DE LES CAMPANES. So i Sentit.

Fons Documental Etnogràfic.
LABORATORI DE RECERCA DEL PENSAMENT CREATIU.
Grup de recerca adscrit a l'ICA. Institut Català d'Antropologia.

El Fons Documental Etnogràfic es la línia d'investigació relativa a la creativitat social del Laboratori de Recerca del Pensament Creatiu, projecte de recerca adscrit a l'ICA. Institut Català d'Antropologia. El seu objectiu central es documentar: (a) La creativitat social i (b) l'esperit de la cultura.

Al nostre grup de treball ens ha arribat aquesta proposta sobre el campanar de l'Església del Sagrat Cor de Jesús per recuperar aquest patrimoni immaterial de la ciutat de Barcelona que en l'actualitat ha perdut la seva funció original i està en perill de la seva desaparició.

Ens han sol·licitat que recuperem el sentit original d'un campanar, que parlin les seves campanes, que el so d'aquestes sigui un element de comunicació.

► Objectiu PATRIMONI IMMATERIAL: EL LLENGUATGE DE LES CAMPANES. So i Sentit.

Per al proper dia 19 de juny es té prevista una mostra etnogràfica del diferents tocs de campanes per commemorar el 90 aniversari de la inauguració del temple.

El nostre objectiu central en aquests moments es documentar els diferents tocs de campana així com la seva funció.

Després d'una primera inspecció ocular del campanar hem pogut comprovar que existeix una sola de les quatre campanes que originàriament es considera que es tenien, les altres van ser destruïdes durant la guerra civil i no han estat restituïdes.

► Objectiu PATRIMONI ARQUITECTÒNIC: EL CAMPANAR. Recuperar l'emblema arquitectònic social.

Recuperar un element arquitectònic emblemàtic del barri actualment en desús i dotar-ho d'una nova funció social adequada al nostre temps.

Aquest acte i el nostre treball documental formaran part de la recuperació social d'un emblema arquitectònic del barri situat en una zona -l'eix Pedro IV- (antiga carretera de Mataró) d'especial rellevància per part de l'ajuntament per dotar-ho d'un caràcter cívic i millorar la relació del desenvolupaments urbanístics duna forma equilibrada, reforçant l'articulació entre espai públic, equipaments i peces patrimonials.

Aquesta església va ser projectada per l'arquitecte Enric Sagnier que l'Ajuntament ha inclòs dins del Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic.

Els documents de recerca: <MEMÒRIA ETNOLÒGICA - AGER COGNITIUM>⁴ tenen per objecte divulgar la memòria històrica. La documentació pretén ser un referent etnogràfic relatiu als fets que han configurat la història del llenguatge del toc de campanes com a element de comunicació tradicional i social.

Camps de referència documental:

- (a) Patrimoni Cultural Material.
- (b) Patrimoni Cultural Immaterial..
- (c) Patrimoni Cultural Documental.

⁴ AGER COGNITIUM. del llatí. CAMPS DE CONEIXEMENT

7./ TOCS DE CAMPANA. Mostra Etnogràfica.					
Documents de consulta:	<p>En aquesta mostra etnogràfica els diversos tocs s'efectuaran amb una sola campana. El toc es realitza manualment amb la corda i el Batall. Tipus de toc aplicat en aquesta mostra: Toc CURT ^[0,00] - Toc MITJA ^[0,50] - Toc LLARG ^[1,00]. Instruments complementaris. La campaneta - El Campanòleg - El Carilló.</p>				
Arxiu (A) Introducció: Tocs de les HORES CANÒNIQUES Sols emprada pels monjos en els monestirs. En color fosc la jornada laboral.	Hora 0.00	MAITINES	Era l'oració de l'alba	Un toc de campana	
	Hora 3.00	LAUDES:	Era l'oració d'agraïment pel nou dia	Un toc de campana	
	Hora 6.00	PRIMA:	COMENÇA LA JORNADA LABORAL. Quan surt el sol	Un toc de campana	
	Hora 9.00	TERCIA:	Tercera hora després de sortir el sol.	Dos tocs de campana	
	Hora 12.00	SEXTA:	AL MIGDIA. Preparatiu per al menjar	Tres tocs de campana	
	Hora 15.00	NONA:	Hora de la Misericòrdia.	Dos tocs de campana	
	Hora 18.00	VESPRES	FI DE LA JORNADA LABORAL. Després de la posta del sol	Tres tocs de campana	
	Hora 21.00	COMPLETES	Oració d'agraïment abans del descans nocturn.	Quatre tocs de campana	
Documents de consulta:	Diversos tocs d'ús generalitzat en el llenguatge de les campanes com a mitjà de comunicació. Sols una mínima mostra per reflectir la diversitat del tocs de campana en forma, cadència i ritme. Els diversos tocs s'efectuaran amb una sola campana.				
Arxiu (B) Generalitats. ELS TOCS DE CAMPANES	Tocs d'us RITUAL	Toc GENERAL Toc CURT	Toc de MISSA Toc CURT	Toc del VIÀTIC. Toc MITJA	Toc de FUNERAL Toc LLARG.
	Tocs d'us SOCIAL.	Toc a CLASSE. Toc CURT	Toc de CONSELL. Toc CURT	Toc de FOC. Toc CURT	Toc de l' HORA Toc CURT i MITJA.
	SETMANA SANTA.	Silenci de les campanes.		Les matraques.	
Arxiu (C) Tocs d' ORACIÓ	Toc de MAITINES	Tocat amb tocs CURTS I SEGUITS Al mati a les 6,00. Comença la jornada laboral. Quan surt el sol			
	Toc de l' ANGELUS	Tocat amb 3 tocs LLARGS i lents, pausa, i després 3 tocs SEMI seguits. Al Migdia a les 12,00. Al migdia. Preparatiu per al menjar			
	Toc de l' AVE MARIA	Tocat una tanda de 3 tocs CURTS seguits; pausa i després una tanda de 12 tocs LLARGS A la tarda a les 18,00. Fi de la jornada laboral. Després de la posta del sol			
Arxiu (D) Tocs de DOL Nen: 1 toc. Nena: 2 tocs. Home: 3 Tocs. Dona: 4 tocs.	Toc d'ÀNGEL (Nen o Nena)	Quan moria un menor de set anys (abans de prendre la comunió), es procedia amb aquest toc. Una seria repetida de 33 tocs CURTS seguits d'una pausa y d'un toc per NEN o de 2 per NENA.			
	Toc d'AGONIA (Home o Dona)	Tipus de toc quan es comunicava que un membre de la comunitat estava agonitzant. Una seria repetida de 33 tocs CURTS seguits d'una pausa y de 3 tocs per home o de 4 per dona.			
	Toc de MORTS (Home o Dona)	Tipus de toc quan es comunicava que un membre de la comunitat havia mort Una seria repetida de 33 tocs MITJANS seguits d'una pausa y de 3 tocs per home o de 4 per dona.			
	Toc de DIFUNTS (Home o Dona)	Tipus de toc quan es comunicava que un membre de la comunitat és conduïa al cementiri Una seria repetida de 33 tocs LLARGA seguits d'una pausa y de 3 tocs per home o de 4 per dona.			
Arxiu (E) Tocs de FESTIVITAT	Tocs de REPICAR	La campana esta quieta. Sols es mou el Batall.			
	Tocs de BANDEIX	La campana fa mitja volta sobre l'eix. Va de banda a banda.			
	Tocs de VOLTEIG	La campana fa la volta sencera sobre l'eix. Gira completament sobre si mateixa.			

Documents de recerca
<MEMÒRIA ETNOLÒGICA - AGER COGNITIUM>
[Ager Cognitium -del llitf- Camps de Coneixement]

FONS DOCUMENTAL ETNOGRÀFIC
LABORATORI DE RECERCA DEL PENSAMENT CREATIU
Institut Català d'Antropologia

Fitxa del projecte

MOSTRA ETNOGRÀFICA DELS TOCS DE CAMPANA.

❖
Sentir la veu del passat.
EL LLENGUATGE DE LES CAMPANES.
So i Sentit.

Centre patrocinador:

▼
PARRÒQUIA DEL SAGRAT COR DE JESÚS DEL POBLE NOU.

➤ **MESTRE DE CERIMÒNIES.** (Recerca del patrimoni).

- Eduard Milán i Garcia.
- APROPAT. Agrupació per la Protecció del Patrimoni.

➤ **MESTRE CAMPANER.** (Recerca etnogràfica).

- Jesús Pérez Pallisé.
- INSTITUT CATALA D'ANTROPOLOGIA.
- LABORATORI DE RECERCA DEL PENSAMENT CREATIU. (Fons Documental Etnogràfic).

➤ **DOCUMENTACIÓ.**

- Josep Maria Pérez Pallisé.
- Documents de recerca. *MEMÒRIA ETNOLÒGICA "Ager Cognitius"*.
- FONS DOCUMENTAL ETNOGRÀFIC. Memòria Etnològica.

- Anton Cabayol Mestre.
- OBSERVATORI CULTURAL. (Documents MEMÒRIA ETNOLÒGICA).
- ACPA - Associació Catalana de Professionals de l'Antropologia.

Aquets projecte compta amb el suport logístic de:

▼
AJUNTAMENT DE BARCELONA.
Districte de Sant Martí.

Centres col·laboradors.

- MEMÒRIA ETNOLÒGICA. Fons Documental Etnogràfic.
- APROPAT. Agrupació per la Protecció del Patrimoni.
- CESMP. Centre d'estudis de Sant Martí de Provençals.
- EIX PERE IV - Memòria Històrica.

FONS DOCUMENTAL ETNOGRÀFIC.
LABORATORI DE RECERCA DEL PENSAMENT CREATIU.
Grup de recerca adscrit a l'ICA. Institut Català d'Antropologia.
Contacte: projecte.creatiu@gmail.com